

БЪЛГАРСКИТЕ КАУЗАТИВИ

Теодора Рабовянова
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

BULGARIAN CAUSATIVES

Teodora Rabovyanova
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The paper dwells on active processes of innovation affecting Bulgarian verbs, namely the transformation of intransitive verbs into transitive ones. The transitivity of such verbs often goes together with causation. Several examples excerpted from Internet sources, colloquial speech, and fiction have been provided to illustrate the stated trend.

We focus on the grammatical and stylistic properties of formerly intransitive verbs (reflexive and non-reflexive), which are frequently used as transitive and causative in speech. Special emphasis is laid on reflexive verbs.

Key words: transitivity, dreflexivity, causality, language trends

Иновативните процеси **транзитивация** и **каузативност** са **динамични** по характер, непрекъснато се откриват нови и неочаквани употреби. Във фокуса на наблюденията ни попадат глаголите, които реализират **каузалната** или **транзитивната тенденция** (Баи 2003: 186). В морфологичен план е налице сменена принадлежност по непреходност ~ преходност плюс превръщане на различните видове интранзитиви в каузативи.

Обект на изследването са настъпващите промени в глаголната система – зараждане на нови преходни глаголи от непреходни (без изменение или с частична промяна на формата). Процесът е активен и при бивши рефлексиви чрез изпускане на възвратната частица. **Предмет** на изследването са 105 глагола, които се употребяват с каузатив-

на семантика¹. Целта на работата е да се опишат българските каузативи в съпоставка с английския език поради това, че от една страна, този език е детайлно изследван по отношение на универсалната категория каузативност, а от друга страна, поради наличието на случаи на функционална еквивалентност между английските и българските глаголи.

Съгласно с ексцерпирания материал в българския език с най-голямо значение е пряката каузативност. Примерите са както с агентивен каузатор и пациенс нелице (non-human), така и с активен каузиран. За разлика от англезичните изследвания върху каузативите (където случаите с неагентивен каузатор остават в сянка) в българския език подобни примери са много типични и дори търсени – с употреба в медиите, в разговорната реч или в художествения текст.

Методологията на изследването включва анализ и класификация на материала, така че да отговаря на българския модел на каузативността. Съчетаваме функционалния, когнитивния и съпоставителния подход: преходността като проекция на причинно-следствените отношения в обективната действителност лесно обяснява дерективацията и транзитивацията – като умение да се кодира (и съответно разкодира) ситуация с участниците каузатор (подбудител) и каузиран (изпълнител), като засегнатият може да бъде поставен в неочаквана семантична роля (ефектор); новите транзитиви не съществуват сами за себе си, а са пречупени през „обектива“ на използващите езиковите категории – особено при различните *се*-конструкции елиптирането на

¹ В групата на т.нар. нови преходни глаголи (не)каузативи влизат: банкрутирам, фалирам, доминирам, забременя, закъсна, катастрофирам, ескалирам, ерозирам, повлиявам, релаксирам, стартирам, дрънкам, апелирам, кадрувам, минавам, премина, светвам, спомагам, стигам, тренирам, бягам, кимам, слизам, внимавам, мисля, помисля, мога, живея, жадувам, копнея, жаля, отмъщавам, свикна, ходя, претендирам, пазарувам, пиратирам (пиратствам), подгръвам, свиря, кликвам, разцъквам, тракам, цъкам, чаткам, чукам, снасям, социологизирам, спрейвам, стагнирам, сърфирам; нови каузативи (бивши рефлексиви) са: атакизирам, бойковизирам, депесезирам, доганизирам, мутризирам, натовизирам, отлюспвам, партизирам, разпадам, рекомунизирам, загаджа, замисля ни, захващам, здрависвам, кандидатирам, откажа, сдобрявам, това ме реши, съглася, съсредоточа, циганизирам, циментирам, чалгизирам, зомбирам, консултирам, перфекционирам се, рутинирам, стационарирам, стресирам, трансцендирам, тунинговам, боря, доближавам, приближавам, изкачвам, катеря нещо, подхлъзвам, пързаям, срамувам, страхувам, уповавам, усмихна, шегувам, сбъдвам, случвам; дереклексиви (само дереклексивация без транзитивиране): върти, движа, сработвам, боксирам, гмуркам, приземявам, фехтувам, отмарям, разпускам, разтоварвам.

се-маркера и появата на каузативна сема разбъркват наличните семантични роли в зададената валентна схема на глагола.

Същевременно много от употребите придобиват гражданственост именно чрез включването им в сферата на средствата за масова комуникация, т.е. възможен е и стилистичен „поглед“ към транзитивите според появата и предпочитанието към даден функционален стил и регистър, в устното или в писменото общуване. При някои от употребите, определяни от носителите на езика като „грешни“, стилистичната цел е да изненадат – затова ги определяме като аномалии. Според нас в разговорната, в медийната и в художествената реч причина за промяната при изследваните глаголи е и реализирането на езикова игра. Оттук и търсенето на стилистичния ефект.

Езиковият корпус съдържа примери, ексцерпирани в периода февруари 2016 – август 2021 година от интернет източници. Изреченията не са нормализирани в правописно и пунктуационно отношение. Материалът е подбран основно от сайтове в мрежата, по-малка част от примерите са открити в художествени текстове, в реклами или са ръчни записи на разговорна устна реч.

По думите на Масайоши Шибатани „Всеки човешки език, изглежда, притежава средства за изразяване на понятие за каузация и тази вездесъщност посочва фундаменталната природа на когнитивната категория“ (Шибатани 2001: 1). Приемаме следното определение за **каузатив**: преходен глагол, в чието значение влиза семата ‘каузативност’: ‘предизвиквам определено действие/състояние на друго лице/предмет’ (Норман 1979: 24). Семантичните роли **каузатор** и **каузиран** са допълнителни спецификации на ролите **агенс** и **пациенс**. Каузативите се различават по каузативната ситуация, която кодират. Основното деление е между лексикалните (имплицитни) и граматическите каузативи (които се делят на морфологични и аналитични). Морфологичните каузативи имат експлицитен каузативен маркер афикс. В компаративното си изследване „Causatives and Causation: A Universal-Typological Perspective“ Сонг отбелязва, че възприятието за цел може да води до значението за манипулация, която е неделима част от „семантиката“ на каузацията. Не е случайно, че в много езици независимият каузативен глагол е семантично общ със значенията на глаголите *правя* и *причинявам* (do, make, cause) (Сонг 1996: 81).

Понеже основополагащите изследвания върху каузативността са свързани с английския език, се изправяме пред казус как да тълкуваме българските примери от типа *Той я разплака* – лексикален или морфологичен каузатив поради наличието на представка. Налично е и по-

широко разбиране на каузалността, при което афиксалните конструкции се причисляват към лексикалните каузативи.

Новите преходни глаголи – каузативи, имат следната схема: субект деятел в невъзвратния интранзитивен глагол → актор каузатор – каузиран обект (ситуация) в крайния транзитивиран глагол. Тестът за каузативност включва семантичната парафраза ‘**карам/правя някого/нещо да** (основен глагол)’. По думите на Стивън Пинкър според каузативното правило „значението на непреходния глагол „става нещо“ се трансформира в значение на преходен глагол „правя нещо да стане“... (Пинкър 2007: 326). Феномена ‘производна каузативност’ наблюдаваме при 14 безспорни каузатива (**банкрутирам** и **фалирам**, **доминирам**, **забременя**, **катастрофирам**, **ескалирам**, **ерозирам**, **повлиявам**, **стартирам**; в периферията на транзитивацията по брой употреби са **апелирам**, **дрънкам**, **закъсня**, **кадрувам**, **релаксирам**); каузативна употреба при преимуществено поведение като некаузативи наблюдаваме при **светвам**, **спомагам** и **тренирам**.

Ето примери за деривация на преходен глагол с каузативно значение от съответния непреходен: „Босовете с големи подписи обикновено са най-добре платени, но е и по-вероятно точно те да *банкрутират* фирмите си“ (www.segabg.com); „Ако беше толкова лесно, всички щяхме да правим фирми и после да ги *фалираме*“ (forum.lex.bg); „Amazon *доминира* електронната търговия“ (www.economymagazine.bg); „Кой *катастрофира* държавата спорят в парламента“ (news.bg); „Ако българските модератори не вземат мерки спрямо постоянните обиди на тоя към други форумци в тази тема, ще *ескалирам* въпроса“ (www.skyscrapercity.com); „Да Бени, права си, новото винаги *ерозира* старото, и това си е естествено и нормално“ (www.segabg.com); „Години наред в портфейла им влизат сделка след сделка, *пазаруват* човешки съдби на килограм, а когато кранчето пресъхне, ореват света, че били репресирани“ (duma.bg); „Да се научим да *релаксираме* тялото и ума“ (www.malchanavoda.com); „Но това, че не ме избраха, ме мотивира още повече и очаквам с нетърпение да *стартирам* кариерата си в Европа и да се развия“ (bgbasket.com; varnautre.bg; petel.bg); „Тя *доминираше* състезанието в четвъртък от старта до финала...“ (gong.bg); „Родман: Мадона ми даваше 20 млн. долара да я *забременя*“ (www.hiclub.bg); „Наставникът на Барселона: Бих се радвал да *тренирам* Неймар един ден“ (www.sportlive.bg) и др.

Разликата е в появата на различен участник за ситуацията (инициатор, каузатор) като нов подлог, който отпраща „традиционния“ подлог вече в позицията на пряко допълнение. Транзитивацията про-

меня глаголната валентност, а при каузацията предикатът приписва на аргументите си семантичните роли каузатор и каузиран, количеството актантите се увеличава, валентната структура на глагола има нов участник – каузатор: Тя забременя. → „Шеф на Би Ти Ви *забремени* спортна водеща“ (News2).

Каузативите от групата на **бившите рефлексиви** се подлагат едновременно на дерективация и на транзитивация при същата синтактична схема: субектът на възвратния интранзитивен глагол е актор (каузатор), който каузира обекта в крайния транзитивиран глагол. Вместо очаквания възвратен глагол се появява невъзвратен каузатив.

Ограничаваме илюстративния материал с по един пример за глагол: „Власт и опозиция в спор кой по-добре *ще бори* корупцията. Но въпросът кой ще я *бори* по-добре отново скара управляващи и опозиция“ (nova.bg; www.vbox7.com); „Отлюсват СДС от десния интернационал“ (novinar.net); „Този човек непрекъснато си противоречи, не защитава националния интерес, *мутризира* икономиката!“ (pik.bg); „След като ГЕРБ не успяха да *разпадат* нашата парламентарна група, въпреки всички обещания и манипулации, които видях през последните години, успяха да пробият в националния съвет на СДС...“ (www.capital.bg); „Анастас Константинов: Тройната коалиция се опитва да *рекомунизира* страната“ (podtepeto.com); „Общината *захвана* Коледното украсяване“ (www.presstv.bg); „Затова и аз съм против това саниране, а повярвай, ако видя Волен Сидеров на улицата, ще го *здрависам* с отворена длан“ (www.skyscrapercity.com); „Плевнелиев го *отказа* по „лични причини“ (bultimes.com); „Иначе статията умело е преекспонира наистина реални тенденции в менталитета на народонаселението на тая територия, но само и типично български ли са, след като от над 20 години ни опростачват, *чалгизират*, *циганизират* и ориентализират?“ (www.pan.bg); „Илиян Михов: Не клатя борда, а го *циментирам*“ (www.vesti.bg); „Сандра Бълок *циментира* мястото си в историята на Холивуд“ (life.dir.bg); „ГЕРБ *чалгизира* България“ (www.vestnikataka.bg); „Ако си предубеден, ако се страхуваш от жените, че *ще* те *зомбират* и манипулират...“ (dreamland-bg.com); „Ексклузивно! Търновка *консултира* Холивуд“ (sever.bg); „Субтитрите съм ги напаснал и сега ги *перфекционизирам*“ (forums.f-e-n.net); „Като си *рутинирам* движенията и техниката с щеката мисля да се хвърля на нещо по скъпо и дълго“ (www.nariba.com); „Но от сряда го обещава да е вече пролетно“ (нямам търпение, вече) така, че и аз смятам да ги *стационирам* по местата им“ (forum.flowersnet.info);

„Няма да *стресирам* деца и учители с резки промени“ (www.bnews.bg); „Ако може и да си *тунингова* профила също“ (forums.bgdev.org); „Хубавата Линда *подхлъзна* корейските оръжейници“ (www.banker.bg); „Барекон *„страхува“* Борисов“ (clubz.bg); „Георги Мамалев *усмихна* зала 42 на НДК“ (www.bnr.bg); „Шрюзбъри *шегува* Ливърпул: Свършихме по-тежкото, сега предстои полекото“ (gong.bg); „Турция *сбъдна* отоманската мечта за жп тунел между Европа и Азия“ (www.mediarpool.bg); „Имам желание и като пожелаей нещо, тръгвам към него и го *случвам*“ (ikarpress.com).

В стилистичен план се постига крайна степен на въздействие у възприемателя, ако в примера има не актор, а **ефектор** (т.е. причина за каузираното действие): „Една от основните причини е, че тези няколко празнични дни понякога успяват да *„фалират“* семейния бюджет до такава степен, че излизането от финансовата дупка отнема месеци“ (izbiram.bg); „Болница забремени 100-годишна баба“ (www.dunavmost.com); „Неврони в мозъчния ствол *повлияват* и контролират сърдечната дейност, дишането и равновесието“ (kmlanov.net); „Според ФАО коронавирусът *спомогна* понижаването на индекса на цените на храните“ (www.bgfermer.bg).

Още повече са примерите с ефектор при дерефлексивите: „Кръгла маса бори корупцията“ (sofia.topnovini.bg); „Писането за мутри *мутризира* и медиите“ (www.bghelsinki.org); „Примерът ни помага, *замисля* ни и ни показва кой е правилният път...“ (кандидатстудентска кампания, юли 2014); „Дузпи и две греди *отказаха* „Локо“ (ГО) за Купата“ (www.gorna.bg); „Лошият живот, фашизмът, комунизмът, мутризмът и дори политическата ни мафия са успели да ни *чалгизират* и обезграмотят, да ни накарат да мислим, че сме отрепки и друго от нас не става – но не са успели да унищожат докрай същността ни на достойни хора“ (Grigor Gatchev – A Weblog; „Нация от... въпрос на избор; cyclone.rssing.com); „Неотсъдена дузпа *подхлъзна* Барса в голово шоу“ (webcafe.bg); „Необикновен рожден ден по време на Covid-19: Полицейски парад *усмихна* 6-годишно момче“ (novavarna.net); „Уникално правило може да *сбъдва* мечти за 3 дни“ (sanovnik.bg); „Вируси *движат* еволюцията на човека“ (www.spisanie8.bg).

Резултатът е „олицетворяване“ на природното или неживото (т.е. като вид метафора: в двойки като **стресирам се** и **стресирам** семите ‘одушевеност’ и ‘неодушевеност’ парадоксално разменят местата си – реализира се метафоричен пренос, своеобразна персонификация на неличното: „Как да не *„стресираме“* портфейла си по Коледа?“ (izbiram.bg).

Докато глаголите от първата група представляват некаузативни vs. каузативни омоними (т.нар. **конверсивна каузативация** (Сай 2004: 277), за глаголите от втората група е свойствена околната (нормативно приета) деривация, най-продуктивният модел при образуване на производни каузативи, получени от съответните непреходни, възвратни и некаузативни глаголи чрез отпадане на частицата **се** (срв. **стартирам** и неговия разговорен синоним **захвана**: производният конверсивен каузатив **стартирам** е напълно изоморфен с изходния непреходен некаузативен невъзвратен глагол **стартирам**, а при дерексивна **захвана** липсва омонимия във формите: „Иван Гешев *захвана* къщите за гости!“ (trafficnews.bg).

Премахването на частицата морфема **се** и новата маркираност по каузативност (срв. **боря**, **движа**, **загаджа**, **замисли ме**, **зомбирам**, **подхлъзна**, **разпадна**, **сбъдна**, **случа**, **сработвам**, **срамувам**, **туниngoвам**, **усмихна**, **чалгизирам**, **шегувам**) е по-забележима и рязка граматическа промяна в познатата ни словоформа спрямо първата група глаголи. Затова и подобни употреби са запомнящи се и мултиплицирани от говорещите, възприемат се от носителите на езика като „комуникативно маркирани“, особено ако като деятел се постави нематериална, неодоушевена същност.

На практика от възвратен глагол лесно може да се реализира транспозиция в каузатив: Големите фаворити в Шампионската лига „Барселона“, „Реал“ и „Байерн“ избегнаха нова среща помежду си, поне на този етап от турнира, след като жребият за четвъртфиналите ги *размина* (www.24chasa.bg). „Жребият *размина* Федерер и Джокович“ (tennis24.bg) ↔ от **размина се**. „Видях как голямата парична награда *настървява* хората“ (www.btv.bg) ↔ от **настървявам се**. „Това *усъмнява* сериозно в управленския потенциал на тази формация, която още не разбира къде е попаднала, и цялата работа прилича на комедия от Нушич...“ (www.budnaera.com) ↔ от **усъмнявам се** и мн. др. Възможността за появата на подобни дерексиви е свързана и с нерегламентираната деривация на преходни употреби „в сянка“, най-често в разговорната реч и извън книжовноезиковите норми (спортният глагол **боксирам се** → „ела тука да та *боксирам*“ (www.vbox7.com, „Съдебен спор“). Показва и неизчерпаемите възможности на речта да сътворява нови странни употреби.

Глаголите **движа** и **сработвам** попадат едновременно в две от анализирани групи (втората и третата), което налага и да се представят различно. Глаголът за движение като каузатив реализира три варианта на словообразователния модел: 1) актор лице – неодоушев

каузиран обект: „Шивачка *движи* наркоканала на Володката“ (www.bgdnes.bg); 2) каузиран обект лице – нелице, абстрактно понятие в роля на вършител на действието: „Талантът те *движи* напред“ (goguide.bg); 3) най-фреквентния модел: каузираният обект и вършителят са нелица: „Владеенето на чужди езици *движи* бизнеса ни“ (op.europa.eu). След отстраняването на възвратния маркер **се** глаголет продължава имплицитно да съдържа идеята за интранзитивност и според контекста може да придобие нови семантични признаци – на каузалност и/или на преходност.

Дереклексивът **сработя/сработвам** е девербален глагол, префигиран с представка **с-**, каузативната семантика е ‘правя да (за)работят заедно’: „Когато съм на 69 години, аз съм лимитиран доста сериозно, а ако стана на 49 години, най-вероятно ще мога да си купя къща, да карам друга кола и да *сработя* нещата“ (men.hotnews.bg).

Причините за активизирането на каузативните глаголи са различни.

❖ Чуждоезиково влияние (**зомбирам, консултирам, перфекционирам, рутинирам, стационарирам, стресирам, тунинговам**)

Необичайното е, че българските глаголи започват да приличат на английските каузативи: нарасналата омонимия при глаголите от първата група е като в английския език, където активна и отдавна утвърдена е именно нулевата деривация. Във всички случаи, при които възвратният непреходен глагол е в началото на транзитивацията, не се наблюдават съвпадащи форми, тъй като конструкциите са маркирани и семантично, и формално (с наличие/отсъствие на **се**). Но и в българския език като в английския нарастват примерите с изпуснатата възвратна частица.

❖ „Вътрешният развой на езика“ (Буров 2021а: 213)

Понеже атрактивността им се дължи на шокиращото отклонение от правилността, те са в опозиция с книжовността (по-точно с изкуствения характер на нормата: например неправилната глаголна рекция (поради загуба на предлог или на възвратната частица морфема (**боря, усмихна, срамувам, страхувам**)).

❖ Прагматичният фактор – хрумванията се дължат на самите участници в комуникацията

Възможно обяснение за настаняването в езика е запълване на „празното квадратче“ в модела (Норман 1979: 26), за да се „уравновеся“ системата.

❖ Когнитивният фактор, отпечатващ промяната в мисловната картина на българина при концептуализацията на обектите,

явленията и процесите от действителността (Буров 2021a: 213) – израз на активна позиция чрез каузатива (особено при **сбъдвам** и **случвам**, но и при **усмихвам**, **шегувам**, **загаджа**, **консултирам**, **циментирам**, **перфекционирам**, **боря**).

Близките по значение **сбъдвам** и **случвам** вече не са само *се*-глаголи, а **случвам** не е и дефективен. Акцентът нарочно е поставен върху активността на субекта, желание сам да бъде творец на съдбата си. Словообразователният модел фиксира промяната на възвратния безличен глагол **случва се** (форма само за трето лице, предимно единствено число) в каузатива **случвам нещо** (и то само несвършен вид), който вече след граматичните промени преминава към личните глаголи. Новото каузативно значение е ‘правя нещо да стане реалност’, тоест замяна на израза „животът ми се случва на мен“ с израза „**аз случвам** собствения ми живот, такъв какъвто аз сам/-а избирам!“. Говорещият не иска да остави нищо на случайността, решен е сам да действа за постигане на целите си.

В нашия език съществуват три различни глагола:

1) нормативният непреходен, възвратен (понякога и безличен) глагол **случва се** (чиито значения според тълковните речници „кръжат около случайното, непредвидено попадане в някаква ситуация или пък около осъществяването на събитие независимо от нашата воля и действия“ (<https://pavlinav.wordpress.com/2012/01/25/1> – 13);

2) личният преходен глагол **случвам** в определен контекст и с ограничен набор от преки допълнения (лексикографското му представяне е придружено с маркер *народно* 1. прх. Намирам, сварвам, заварвам някого или нещо някъде. Примерът Колко пъти съм го случвал в кафенето! (Български тълковен речник 2003) вече е нетипичен дори за разговорното общуване);

3) каузативът **случвам най-често от несвършен вид**.

❖ „Стилистичният“ фактор – изследваните глаголи функционират в разговорна (**разговорни каузативи**: влюбвам, забременя, свикна (I гр.); загаджа, замисли ме, захвана, здрависам, кандидатирам, откажа, подхлъзна, решà, сдобря, съглася, съсредоточа, тунинговам, циганизирам, циментирам, чалгизирам (II гр.); движа, боксирам, сработя (III гр.), и **разговорни иновации**: сбъдна/сбъдвам, случвам, срамувам, страхувам, усмихна, шегувам), в медийна (публичната сфера, включително интернет общуването, е зоната, където се наблюдават „метаморфозите“ в областта на глагола, в неговите категории и значения), в художествена реч („*Отлюспвам* слънчогледовия ден, за да направя от черупки амулет...“ (otkrovenia.com); „Успeya ли, след час

здрависвам старопрестолния Търновград“ (books.google.bg); „Вкуси и усмихни деня си!“ (реклама на кафе Bourbons); „Ледът не се е още достопил / и неговите ледни тротоари *подхлъзват* още моя плах вървеж...“ (Дамян Дамянов „Априлско стихотворение, писано през май“, Дамянов 1971: 39).

Параметърът **каузативност** променя семантичната структура на българския глагол въпреки тежката му морфологична маркираност. Установихме, че едва 17 глагола (банкрутирам, фалирам, катастрофирам, ескалирам, ерозирам, релаксирам, стартирам, кадрувам, тренирам, мога, живея, пазарувам, пиратирам, цъкам, чаткам, чукам, снасям) са се транзитивирали без изменение на формата (16%), останалите се транзитивират с частично изменение на формата – пропускат предлог или възвратната частица, по-рядко се наблюдават други (фонетични) промени.

Езиковите проекции на каузативността в българския език са следните:

1) Каузативният момент изпъква, защото активността се премества от субекта към обекта. Натискът върху засегнатото лице от страна на каузатора е причина оказионалната дерективация при глаголите *reflexive tantum* да илюстрира прагматизацията на изказването (Буров 2019: 111), често с допълнителен ироничен или подигравателен нюанс: „Плевнелиев го *отказа* по „лични причини“ (bultimes.com); „За ЧНГ: МВР *подхлъзна* служителите за увеличението на заплатите“ (m.offnews. bg); „*Кандидатира* го за депутат“ (Да поговорим за езика) и др. Дори и усмихването (шегуването) е болезнено, ако е насила.

2) Каузираният е пряко засегнат от дейността на каузатора, в резултат на което се променя неговото състояние: „Михаил Миков *подхлъзна* Борисов и го изкара от кожата му“ (skandalno.net).

Винаги преходно-каузативният глагол изразява по-силно въздействие от каузатора (не)лице към каузирания обект лице. Освен това новата конструкция (Той ме *замисли*; това ме замисли) е **лексикален каузатив**, получен чрез съкращаване на възвратната частица **се** от непреходния възвратен глагол (**замислям се**), по-икономичен спрямо съответния аналитичен каузатив (**карам/правя някого да се замисли/усмихне**): „17 цитата от Мечо Пух, които *ще усмихнат* деня ти“ (dama.bg).

3) Изключително важно е, че каузативността е налична още в рефлексива: **боря се** (с, срещу) → по формулата ‘правя някого/нещо да се бори’ пълнозначният глагол „възстановява“ възвратността си,

акцентът е в насоченото действие отвън, от субекта на изречението: „Гърновци масово *борят* стреса с народни танци“ (www.dnesbg.com).

4) Прагматична дереклективация и транзитивация с цел приписване на каузативност (Буров 2019: 102) има и при несвършените глаголи от вида *срамуваш ме* (Да поговорим за езика) – **срамувам/страхувам + ме, те...**: „*Страхуват* ли ви?“ (Дума, 22.02.2019).

5) Въпреки че не открихме конкретна зависимост спрямо глаголния вид, можем да обобщим, че каузативът предпочита предимно свършения по вид глагол (образуван с представка и/или наставка -н-) и при задължителна смяна на позицията на допълнението, което се „повдига“ до ролята на подлог: „Крисчън Бейл се сблъска с първата роля, която го *отказа* от филм“ (www.avtora.com); „Япония ни *подхлъзна*, би ни и в Токио“ (www.kaminata.net; topsport.bg).

6) Когато каузативите (**забремени, доминирам, повлиявам, премина, спомогна, стопирам, фалирам, финализирам** (I гр.); **боря, замисля, зомбирам, мутризирам, подхлъзна, приближавам, събдвам, страхувам, стресирам, усмихна, циганизирам, чалгизирам, шегувам** (II гр.); **движа, сработвам** (III гр.) използват семантичната роля **ефектор** (семантична роля сила, която може да е замаскирана и като вид инструмент/средство) в подложна позиция вм. одушевен актор, безспорно конотативният потенциал нараства (причинителят вече е нелице, а опразнената позиция на потърпевшия (каузиран обект) се заема от първоначалния актор: „**Пандемията засили** топ европейски рефер да *свири* мач от efbet Лига“ (fakti.bg); „Ябълката *ще бори* калориите“ (www.actualno.com); „**Новата категория подхлъзна** Даниел Асенов“ (delnik.net); „**Ледът подхлъзна** цистерна с пропан бутан“ (fakti.bg); „**Бургаска детска градина** с поредна интересна и нестандартна инициатива: *Усмихна 16 дръвчета*“ (e-burgas.com); „**Чудодейно изворче** в природен парк Русенски Лом *събдва* желанията“ (pateshestvenik.com). Същността на замяната е в нарочното преобръщане и разместване на представите ни за общоприетото съществуване на нещата в света (ефект на излъгано очакване).

7) Употребата на **консултирам** в значение на **консултирам се** е почти узуална (Влахова 2014) – започва да действа принципът на аналогията. Същото е в сила и за възвратните глаголи с медиално значение (вълнувам се от вълните на морето → вълните на морето ме вълнуват; съмнявам се в тая работа → тая работа ме съмнява (Буров 2021б: 34) и аналогично по вече наложения модел зачестяват „оказионални проявления дори сред глаголите reflexiva tantum“ (Буров 2021б: 34).

8) Новопоявилият се каузатив разчита и на принципа на асоциацията с вече налична преходна употреба, въпреки че в другия контекст тя често е фразеологична и преносна (**гласувам задачи** спрямо гласувам доверие („**Гласувайте ни задачи!**“ – рекламен слоган на ВОЛЯ – НФСБ); **светна ме, светвам** някого за нещо = ‘правя някого да разбере нещо’: „Александров: Пламен Константинов ме „**светна**“ за Скаут лигата“ (www.bulgaria.utre.bg); „**Светвам** лампата, вие решавайте! Вземам повод от интервю на Ивайло Манджуков пред „Тема: Спорт“, за да дам сигнал, да натисна бутон, да **светна** лампа“ (www.prosport.bg); „Малко по-късно на италианците им **светна** червената лампа“ (euractiv.bg).

В ексцерпирания материал попаднахме и на два примера с конструкцията да светна луната, буквален превод от английски език. Моделът добре описва процеса на каузиране: **актор лице** (изразено с въпросително местоимение в именителен падеж или относително местоимение в подложна позиция) – **каузиран обект нелице** (луна-та). Семантичната парафраза е ‘правя да светне’: „Кой светна луната?“ (Who Lit The Moon?) е интерактивна приказка за деца на възраст между 4 и 10 години (play.google.com); **Мая Бочева, която „светна луната“ – за малки и големи**“; „Как се развива проектът „Кой светна луната“?“ (kafene.bg).

Според нас каузативността в българския език се изразява с помощта на лексикални или морфологични каузативи, а не изключително чрез аналитични конструкции, както е положението в английски език.

9) Влияе и пълното изоморфно съответствие между производните предикати (най-вече във формата за трето лице единствено число), а ниската фреквентност в комбинация със силната разговорна или жаргонна маркираност е причина да се забелязват веднага (**забременни, загаджа, закъсня**).

Чудатостта на **забременя** е резултат от коренната трансформация, при която промяната по преходност – непреходност води след себе си и други изменения: от субектен глаголт става обектен, от некаузативен – каузативен, с дефективна парадигма, функционира предимно в свършен вид, налице са строги семантични и формални ограничения (акторът е задължително лице от мъжки род, изразено често чрез местоимение; задължително е третото лице на каузирания обект лице (**я** – женски род) и на глагола; редки са формите за страдателен залог, освен невъзможния рефлексив *е забременена, *се забремени).

Каузативът разчита още на асоциациите, породени от словообразователния модел – срв. *той закъсня влака* (Да поговорим за езика):

„Синът на Бекъм *загаджи* дъщерята на Моуриньо“ (topsport.bg); по дефективност на парадигмата – само 3 лице единствено число, задължително семантичните роли се заемат от лица, но отсъства признакът ‘мъжколичност’).

Много добре се откроява подчинената и безгласна позиция на обекта – X забремени Y: „Баскетболист *забремени* най-желания супермодел“ (gong.bg). Примерите са, меко казано, пикантни: „Калин Врачански *забремени* новата“ (news2.bg); „Близначки поискаха приятелят им да ги *забремени* едновременно, той се съгласи“ (novini.bg). Често се престъпва границата на добрия тон, но са обикнати от жълтите издания, т.нар. публицистична „чалга“ (Чакърова 2003: 255). Между прякото и преносното значение (‘нося бreme’) „пулсира“ изречението „Венелин Петков *забремени* не само Маданска, но и БиТиВи с проблеми“ (7dnisofia.bg). Каузативът чрез допълнителните семантични компоненти [+ засегнатост], [+ промяна] отлично пасва на новия видоизменен смисъл ‘създавам проблеми’.

„Играта“ между транзитивен и интранзитивен и/или възвратен и невъзвратен глагол е с прагматични цели, сред които ефективност, атрактивност, неофициалност:

❖ **усмихна/усмихвам**: „Кралицата *усмихна* всички с ярките си тоалети в Шотландия“ (заглавие в ladyzone.bg, 5.07.2021); „Ще продължаваме да правим хората щастливи, да ги *усмихваме*“ („Господари на ефира“, 29.11.2017, 18:45, Диема); „Да *усмихнем* децата на Велико Търново“ (покана от „Лайънс клуб“ – Велико Търново Янтар 2022);

❖ **емигрирам**: „ИЗГОНЕТЕ ГИ, *ЕМИГРИРАЙТЕ* ГИ“ (Мартин Карбовски; https://www.lentata.com/page_8773.html);

❖ **изчезна**: „Предстартовата треска ми е омаяла тиквата и по някакъв чудесен начин *съм изчезнал* 35 гигабайта от лаптопа си“ и т.н. (сп. „Плейбой“, 13.06.2006, Кембъла).

❖ **боря**: „Но после излизат със сухи очи и продължават да *борят* живота“ (Иво Иванов „Отвъд играта“, Иванов 2021: 445).

❖ **харесвам**: „Може да е нещо дребно, но плажа *харесва* тази идея“ (8.05.2021, facebook);

❖ **случа/случвам**: „И тя го *случи*. И ще продължава да го *случва*. В една толкова малка жена – толкова голяма случка.“ (Мартин Карбовски; <https://www.lentata.com/lili-ivanova-edna-malka-zhena-edna-golyama-sluchka>);

❖ **влюбвам**: „И да го *влюбиш* в себе си“ (Мария Илиева, „Маскираният певец“, 5.10.2019); „Хиляди малки неща ме *влюбват* във теб всеки ден“ (Веселин Маринов, „Още един хубав ден“).

От нашия езиков усет, както и от критериите на субективната естетическа норма зависи как ще погледнем на отклоненията – и тук разликата между грешката и ефекта е сякаш размита, между несъзнаваното и нарочното (езикова игра). Затова най-важно си остава понятието **мяра**, за да не стане ефектът дефект като в примера „Не изключвам възможността да ме *напуснат*, т.е. да ме уволнят“ („Откраднат живот: анатомия на гнева“, 2.10.2018, Nova).

ЛИТЕРАТУРА

- Баи 2003:** Балли, Ш. Импресионизм и граматика. [Balli, Sh. Impressionizm i grammatika.] // Балли, Ш. *Язык и жизнь*. Москва: УРСС, 2003, 186 – 199.
- Буров 2021а:** Буров, Ст. *Лингвистични хоризонти*. Избрани трудове. [Burov, St. Lingvistichni horizonti. Izbrani trudove.] Велико Търново: ИВИС, 2021.
- Буров 2021б:** Буров, Ст. Безпредложие. [Burov, St. Bezpredlozhie.] // Коева, Св., М. Стаменов (съст.). *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2021)*. I том. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021, 26 – 38. ISSN 2683-118X (print) 2683-1198 (online).
- Буров 2019:** Буров, Ст. *Studia Grammatica Bulgarica*. [Burov, St. Studia Grammatica Bulgarica.] Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2019.
- Български тълковен речник 2003:** Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илиев, Ст., Костов, Н., Леков, Ив., Стойков, Ст., Тодоров, Цв. *Български тълковен речник*. [Andreychin, L., Georgiev, L., Iliev, St., Kostov, N., Lekov, Iv., Stoykov, St., Todorov, Tsv. Balgarski talkoven rechnik.] София: Наука и изкуство, 2003.
- Влахова 2014:** Влахова, Р. Предложната фраза в аргументна позиция в съвременния български език (Актор). [Vlahova, R. Predlozhnata fraza v argumentna pozitsiya v savremenniya balgarski ezik (Aktor).] // *Littera et Lingua*. Електронно списание за хуманитаристика. 2014, т. 11, кн. 1 – 2. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/2014/11/1-2> (18.07.2020).
- Норман 1979:** Норман, Б. Синтактичен каузатив в българския, руския и белоруския език. [Norman, B. Sintaktichen kauzativ v balgarskiya, ruskiya i beloruskiya ezik.] // Съпоставително езикознание, 1979, № 2, 23 – 30.

- Пинкър 2007:** Пинкър, Ст. *Езиковият инстинкт. Как умът създава езика.* [Pinker, St. *Ezikoviyat instinkt. Как umat sazdava ezika.*] София: Изток – Запад, 2007.
- Сай 2004:** Сай, С. С. Окказионална транзитивация в русской речи. [Say, S. S. *Okkazionalnaya tranzitivatsiya v russkoy rechi.*] // *Русская филология* 15. Тарту: Tartu Ülikooli, 2004, 277 – 284.
- Сонг 1996:** Song, J. J. *Causatives and Causation: A Universal-Typological Perspective.* London and New York: Longman linguistics library, 1996.
- Чакърова 2003:** Чакърова, Кр. Българският Нарцис в огледалото на своя език (наблюдения върху естетическата норма в съвременната речева практика на българина). [Chakarova, Kr. *Balgarskiyat Nartsis v ogledaloto na svoya ezik (nablyudeniya varhu esteticheskata norma v savremennata recheva praktika na balgarina).*] // *Алманах за литература и изкуство „Света гора“.* Велико Търново, 2003, бр. 4, 243 – 260.
- Шибатани 2001:** Shibatani, M. Introduction: Some basic issues in the grammar of causation. // Shibatani, M. (ed.). *The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation.* Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2001, 1 – 22.
- [https://pavlinav.wordpress.com/2012/01/25/1 – 13](https://pavlinav.wordpress.com/2012/01/25/1-13) (12.06.2020)